

Михайлик О. Г.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності
ПраТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ФАКТОРІВ НАСИЛЬСТВА У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ СЕРЕДНЬОГО ТА МАКСИМАЛЬНОГО РІВНІВ БЕЗПЕКИ

SOCIAL AND LEGAL CONDITIONALITY FOR THE FACTORS OF VIOLENCE IN CORRECTIONAL COLONIES OF MEDIUM AND MAXIMUM SECURITY LEVELS

У статті розкрито соціально-правову зумовленість факторів насильства у виправних колоніях середнього та максимально-го рівнів безпеки. Обґрунтовано, що насильство у виправних колоніях – це соціально-правове явище, яке є досить складним і неоднозначним. Доведено вплив на прояви насильства у виправних колоніях таких факторів: національно-правових; соціально-психологічних та кримінологічних.

Протистояння адміністрації виправної колонії середнього та максимального рівня безпеки до насильства має велику превентивну цінність, по-перше, як стримувальний фактор для інших ув'язнених, по-друге, як засіб зниження рівня злочинності у місцях несвободи.

З погляду нашого дослідження цікавим елементом мотивації злочину є насильство, зміст якого лежить у сфері власної поведінки засудженого та виступає його стимулятором.

Зазначається, що насильство у виправних колоніях середнього та максимального рівня безпеки характеризується високим ступенем суспільної небезпеки, важливістю об'єкта кримінально-правової охорони та характером та розміром шкоди, заподіяної спеціальним суб'єктом злочину.

Вивчення соціальної зумовленості форм насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівня безпеки показало, що ця проблема є однією з найгостріших серед засуджених, а тому потребує негайного її вирішення, насамперед на законному рівні, а також на рівні відомчих підзаконних актів.

Тому, розробляючи ефективні форми та методи запобігання насильству у виправних колоніях середнього та максимального рівня безпеки, ми пропонуємо Міністерству юстиції України врахувати їх під час підготовки відомчих нормативно-правових актів та відомчих інструкцій Кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: соціально-правова зумовленість, фактори, насильство, виправна колонія, рівень безпеки.

The article reveals the social and legal conditionality for the factors of violence in correctional colonies of medium and maximum security levels. It is substantiated that violence in correctional colonies is a social and legal phenomenon, which is quite complex and ambiguous. The influence on the manifestations of violence in the correctional colonies of the following factors is proved: national-legal; socio-psychological and criminological.

The opposition from the administration of the correctional colony of medium and maximum security level to violence has a great preventive value, firstly as a deterrent to other prisoners, and secondly, the reduction of crime rates in places of non-freedom.

From the standpoint of our study, an interesting element of the motivation of a crime is violence, the content of which lies in the sphere of his own behavior of the convicted person and acts as its stimulator.

It is noted that violence in correctional colonies of medium and maximum security levels is characterized by a high degree of social danger, importance of the object of criminal law protection, and the nature and extent of the damage caused by the special subject of the crime.

The study of the social conditionality for the forms of violence in correctional colonies of the medium and maximum security levels has shown that this problem is one of the most acute among convicts, and therefore requires its immediate solution, first of all at the legal level, as well as at the level of departmental sub-legislation acts.

Therefore, when developing effective forms and methods for preventing violence in correctional colonies of medium and maximum security levels, we propose to the Ministry of Justice of Ukraine to take them into account when preparing departmental legal acts and departmental instructions of the Criminal and Executive Service of Ukraine.

Key words: social and legal conditionality, factors, violence, correctional colony, security level.

Вивчення нами практики роботи із засудженими в установах виконання покарань показало, що основними мотивами вчинення насильства засудженими виступають різноманітні протиріччя, які виникають між самими засудженими, засудженими і персоналом місць несвободи, а також які полягають у самій природі вчинення злочину.

У виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки є досить велика категорія засуджених, які не виконують законних вимог адміністрації, як-от: необґрунтовано відмовляються від праці; схильні до конфліктів; вживають спиртні

напої; наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби; виготовляють, зберігають та розповсюджують заборонені предмети. Саме такі особи є найбільш мотивованими і схильними до насильницьких дій в установах виконання покарань на свою користь.

Не вдаючись у подальшу дискусію з цього приводу, ми, на підставі аналізу вищезазначених концептуальних підходів до розуміння насильства у виправних колоніях України, робимо висновок, що це соціально-правове явище є досить складним і неоднозначним.

Теоретичною базою написання статті стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема таких, як Ю.М. Антонян, Л.В. Багрій-Шахматов, О.М. Бандурка, М.П. Барабанов, В.С. Батиргарєєва, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, М.Г. Вербенський, П. А. Воробей, В.О. Глушков, В.В. Голін, Б.М. Головкін, В.К. Грищук, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.М. Джу́жа, А.І. Долгова, В.М. Дрьомін, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, І.І. Карпець, В.В. Коваленко, О.Г. Колб, І.М. Копотун, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, І.П. Лановенко, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, В.В. Лунєєв, О.А. Мартиненко, П.П. Матишевський, М.І. Мельник, В.А. Мисливий, П.П. Михайленко, С.С. Мірошніченко, А.А. Музика, Д.Й. Никифорчук, Ю.В. Орел, В.І. Осадчий, М.С. Пузирьов, Г.О. Радов, А.В. Савченко, О.В. Старков, В.В. Сташис, А.Х. Степанюк, В.Я. Тацій, В.М. Трубников, В.О. Туляков, Г.А. Туманов, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.Б. Шабанов, В.І. Шакур, О.О. Шкута, В.Є. Южанін, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценко, М.М. Яцишин та інші дослідники.

Метою статі є вивчення соціальної зумовленості насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки.

Вивчаючи питання насильства у виправних колоніях середнього і максимального рівнів безпеки України, ми намагалися з'ясувати його соціально-правову зумовленість, оскільки саме вона викликана наявністю системи факторів, завдяки яким саме і визначаються суспільно небезпечні форми індивідуальної поведінки засуджених та персоналу в процесі прояву насильства та визнають допустимість і доцільність застосування до них кримінально-правової заборони.

Навіть більше, наявність таких факторів уже вимагає від засуджених і персоналу виправних колоній середнього та максимального рівнів безпеки не вчиняти таке насильство. Водночас саме вступ України до Ради Європи зобов'язують вітчизняного законодавця привести національне право у відповідність до міжнародних і європейських стандартів у сфері виконання та відбування покарань. Це насамперед належить як до кримінального, так і до кримінально-виконавчого права, тому що їх норми мають статус найбільш ізольованих від правових систем інших держав і міжнародного права.

На цьому, зокрема, наголошує і вітчизняна дослідниця К.В. Бондарєва, розглядаючи питання забезпечення встановленого порядку виконання та відбування покарання (режиму) та наближення вимог останнього до міжнародних принципів та стандартів, рекомендацій міжнародних організацій у сфері виконання покарань, і вважає, що воно є нагальною потребою функціонування органів і установ Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань [1, с. 56].

На такій же позиції стоїть і вітчизняний вчений В.М. Трубников, який вважає, що реформування кримінально-виконавчої системи України набуло нового змісту після вступу України до Ради Європи, коли українська держава взяла на себе зобов'язання

перед міжнародною спільнотою забезпечити сучасні підходи до пенітенціарних проблем на основі Європейських пенітенціарних правил, що містять керівні положення і принципи для тих країн-членів, які модернізують своє пенітенціарне законодавство та установи виконання покарань [2, с. 345].

Важливе місце в системі соціально-правової зумовленості форм насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки займає застосування національно-правових факторів криміналізації насильства, які характеризуються необхідністю забезпечення та регулювання кримінально-виконавчих правовідносин за допомогою правових норм, закріплених у національному законодавстві, що виступає повною гарантією забезпечення дотримання прав і свобод засуджених та ув'язнених в установах виконання покарань України.

Серед законодавчих актів, які суттєво впливають на криміналізацію насильства в установах виконання покарань, ми виділяємо насамперед Конституцію України, яка була прийнята 28 червня 1996 р. і закріпила нові ціннісні пріоритети. Так, у ст. 3 Основний Закон України проголосив людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю [3], а враховуючи те, що в місцях несвободи перебуває більше 55 тисяч громадян нашої країни, забезпечити їх права і свобод та безпеку – головний обов'язок держави.

Прийнятий у квітні 2001 р. осучаснений Кримінальний кодекс України запровадив нову, більш гуманну систему кримінальних покарань, а також суттєво розширив перелік покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Це дозволило Міністерству юстиції України зменшити кількість установ виконання покарань, покращити умови відбування засудженими покарань, а судам – розширити спектр застосування альтернативних видів покарань.

Цілком логічним і взаємопов'язаним продовженням осучаснення кримінального законодавства стала й адаптація до європейських стандартів поведінки з ув'язненими і засудженими вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства.

Прийняття 11 липня 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу України, на думку професора В.М. Трубникова, суттєво розширило зміст поняття «національний закон», який сьогодні включає в себе не тільки основи національного законодавства, а й обов'язкові до виконання інші нормативні акти і постанови, судові рішення тощо, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [2, с. 203].

Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього Кодексу, як вказує учений, головною метою кримінально-виконавчого законодавства України є регламентація порядку та умов виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави, шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [2, с. 208].

Окремо слід звернути увагу і на Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», який на законодавчому рівні закріпив завдання, основні принципи та правову основу діяльності, структуру та інші важливі положення, що регламентують функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України [4].

Водночас варто зауважити, що у прийнятих Верховною Радою України вищезазначених нормативно-правових актах, як вітчизняними науковцями та практиками, так і міжнародними експертами, було виявлено цілу низку недоліків і прогалин, що негативно впливають на функціонування кримінально-виконавчої системи України загалом та на протидію насильству в установах виконання покарань зокрема, а також на вчинення засудженими нових злочинів.

Проведене дослідження соціальної зумовленості форм насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки показало, що ця проблема є однією з найбільш гострих серед засуджених, а тому вимагає свого негайного вирішення передусім на правовому рівні, а також на рівні відомчих підзаконних нормативно-правових актів.

Саме вивчення різноманітних правових джерел дає нам підстави констатувати, що найбільш проблемними і неврегульованими питаннями насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки є питання, що пов'язані зі змістом та реалізацією кримінально-правової та кримінологічної політики України.

Хоча і в Кримінальному кодексі (ст. 50), і у Кримінально-виконавчому кодексі (ст. 1) законодавець чітко визначив одне з ключових завдань кримінологічної політики – запобігання вчиненню нових злочинів засудженими, однак про насильство загалом у чинних законах законодавець взагалі не веде мову.

Водночас, згідно з дослідженнями наукової школи «Інтелект», кожен другий вчинений у місцях несвободи злочин передбачав насильство або щодо засуджених або щодо пенітенціарного персоналу. Така правова невизначеність створює умови для подальшого насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки та вчинення засудженими нових злочинів.

І хоча поняття насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки частково заповнюється через підзаконні нормативно-правові акти, в тому числі акти Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань, це не відповідає вимогам Європейських стандартів поведіння за ув'язненими і засудженими.

Основним відомчим актом Державної кримінально-виконавчої служби України у цій галузі діяльності є Правила внутрішнього розпорядку установи виконання покарань, у яких зазначено, що з метою підтримання належного правопорядку в установах виконання покарань, попередження злочинів та правопорушень серед засуджених здійснюється комплекс спеціальних профілактичних заходів щодо виявлення, постановки на облік та організації нагляду за особами, схильними до вчинення правопорушень [5].

У процесі дослідження насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки ми звернули увагу на проблему недопущення потрапляння заборонених предметів, речей та речовин в установи виконання покарань як засобів вчинення насильства.

До речі, наша позиція співпадає і з дослідженням К.В. Бондаревої, яка в результаті проведеного нею анкетування співробітників установ виконання покарань встановила, що більше половини опитаних, а саме 54,6%, негативно оцінили свою роботу по недопущенню потрапляння заборонених предметів, речей та речовин до установ, де вони проходять службу [1, с. 12].

На цій же позиції стоїть і вітчизняна дослідниця Л.Г. Якименко, яка, досліджуючи загальносоціальні заходи перекриття каналів потрапляння заборонених предметів, речей та речовин в установи виконання покарань, дійшла висновку про необхідність виявлення й усунення причин і умов, обставин, що сприяють цьому явищу [6, с. 186]. Серед найбільш поширених видів заборонених предметів, що надходять до установ виконання покарань незаконним шляхом, вчена виділяє: гроші, спиртні напої, наркотичні засоби тощо [7, с. 197].

Цікавою в контексті нашого дослідження є позиція вітчизняного кримінолога І.М. Копотуна, який вважає, що надходження до засуджених вищерахованих предметів спричиняє негативні наслідки, пов'язані з ускладненням оперативної обстановки в кримінально-виконавчих установах, виникненням надзвичайних подій кримінального характеру тощо [8, с. 61].

Не винятком є і вчинення у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки насильства як до засуджених, так і персоналу. Отже, протидія з боку адміністрації виправних колоній середнього та максимального рівнів безпеки насильству має велике профілактичне значення, по-перше, як стримуючий фактор для інших засуджених, а по-друге, як засіб зменшення рівня злочинності у місцях несвободи.

Окремо ми у нашому дослідженні звертаємо увагу і на соціально-психологічні фактори, які призводять до вчинення насильства в установах виконання покарань. З цього приводу ми підтримуємо позицію А.І. Коробєєва, який вважає, що кримінально-правова заборона діяння виправдана лише тоді, коли суспільною психологією та правосвідомістю той чи інший різновид девіантної поведінки сприймається як такий, що потребує кримінальної карності [9, с. 84].

Серед соціально-психологічних факторів насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки ми виділяємо його мотивацію і засоби застосування, що, з одного боку, відповідає цілям, мотивам, намірам та прагненням вчинити такий злочин, а з іншого боку, стимулюванню активної поведінки під час його вчинення.

До речі, мотивація, на думку вітчизняного кримінолога А.Ф. Зелінського, це процес реалізації мотиву, процес внутрішньої психологічної детермінації

поведінки. Мотивація – це детермінація, реалізована через психіку. Отже, під мотивацією слід розуміти внутрішній механізм вчинення передбачених законом суспільно небезпечних діянь [10, с. 38].

Згідно з нашим дослідження цікавим елементом мотивації злочину є насильство, зміст якого лежить у площині власної поведінки засудженого і виступає його стимулятором. Серед мотивів насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки можна виділити:

– корисливі, наприклад, отримання засудженим певних переваг із числа заборонених предметів та засобів тощо;

– психологічні, наприклад, агресія та схильність окремої категорії засуджених до справедливості в умовах відбування покарання;

– педагогічні, наприклад, занедбаність у вихованні, небажання пристосовуватися до умов життя в установі виконання покарань;

– кримінологічні, тобто небажання виконувати вимоги правил внутрішнього розпорядку виправної колонії тощо.

Проведене нами опитування працівників оперативних підрозділів виправних колоній середнього та максимального рівнів безпеки показало, що основними мотивами вчинення засудженими насильства виступають різноманітні протиріччя, які виникають між самими засудженими, засудженими і персоналом місць несвободи та в самій природі вчинення злочину.

У виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки є досить велика категорія засуджених, які не виконують законних вимог адміністрації, як-от: необґрунтовано відмовляються від праці; схильні до конфліктів; вживають спиртні напої; наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби; виготовляють, зберігають та розповсюджують заборонені предмети. Саме такі особи є найбільш мотивованими і схильними до насильницьких дій в установах виконання покарань на свою користь. Як наслідок, вчинення насильства у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки сприяє не тільки негативним показникам службової діяльності персоналу місць несвободи, а і можливості настання негативних наслідків.

Отже, насильство у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки характеризується високим ступенем суспільної небезпеки, важливістю та значимістю об'єкта кримінально-правового захисту та характером і розміром шкоди, яка заподіюється спеціальним суб'єктом злочину. Тому, на нашу думку, варто розробляти ефективні форми і методи запобігання насильству у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки, та надалі Міністерство юстиції України має враховувати їх під час підготовки відомчих нормативно-правових актів та відомчих інструкцій Державної кримінально-виконавчої служби України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарева К.В. Фактори криміналізації злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. № 3. С. 55–58.
2. Трубников В.М., Шинкарьов Ю.В. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України. Харків : Харків юридичний, 2008. 648 с.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-15. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.
5. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 29.12.2014 р. № 2186/5. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14>.
6. Якименко Л.Г. Загальносоціальні заходи перекриття каналів потрапляння заборонених предметів, речей та речовин в установи виконання та слідчі ізолятори Державної пенітенціарної служби України. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 183–188.
7. Якименко Л.Г. Суспільна небезпека проникнення заборонених предметів до установ виконання покарань. *Південно-український правничий часопис*. 2013. № 1. С. 197–199.
8. Копотун І.М. Кримінологічні заходи запобігання правопорушенням, пов'язаним із проникненням заборонених предметів до установ виконання покарань, та недозволеними (неслужбовими) зв'язками персоналу із засудженими. *Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України* : матеріали міжнар. наук. практ. конф. (Київ, 28–29 березня 2013 р.). Київ : Державна пенітенціарна служба України, 2013. С. 61–63.
9. Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика. Проблемы криминализации и пенализации. Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 1987. 267 с.
10. Зелинский А.Ф. Криминальная психология: науч.-практ. изд. Киев : Юринком Интер, 1999. 240 с.